Silvia MAZNIC

Considerații privind sinonimia latină

S.M. – dr. conf. univ., Catedra de lingvistică generală și limbi clasice, Facultatea de Litere, U.S.M. Domenii de interes: morfosintaxa verbului românesc, limba latină (lexicologie). Autoare a culegerii de exerciții *Lexicul limbii latine* (2007).

Sinonime, după etimologia cuvântului grec συνώνυμα, ar părea că sunt cuvintele care, diferite ca formă, au același înțeles. În realitate însă nu există sinonime, fiindcă în fiecare lexem se găsește o nuanță semantică, oricât de ușoară, ce îl deosebește de altul asemănător. Prin urmare, sinonime sunt acele cuvinte care se aseamănă, ca înțeles, dar se diferențiază printr-o nuanță specifică fiecăruia [1, p. 7].

Aceasta este definiția care se potrivește cel mai bine fondului lexical latin, unde fiecare vocabulă are o semnificație proprie și doar aparent echivalentă cu alta. Să urmărim un exemplu. Elementele seriei sinonimice *penna, ala, pluma, pinna* au, fiecare dintre ele, anumite deosebiri de sens: *penna* „pene mari și tari de pe aripi și coadă"; *ala* „parte cărnoasă (mușchiuloasă și osoasă) a aripei"; *pluma* „pene mici și subțiri care acoperă corpul păsărilor, puf chiar"; *pinna* „capăt ascuțit și pieptănat al penei" (1, p.4).

Sinonimia latină se fundamentează pe un bogat material faptic, dar acesteia nu i-au fost consacrate lucrări referitoare la aspectul teoretic. O încercare de a adapta la latină noțiunile privind lexicul limbii române nu este întotdeauna o soluție potrivită. Putem totuși găsi reflectarea și în latină a unor termeni consacrați din lexicologie precum *sinonimie absolută, sinonimie ideografică, dominantă semantică, sinonimie morfologică, sinonimie frazeologică, sinonimie sintactică*. Astfel, noțiunea de *sinonimie ideografică* poate fi ilustrată și de material latin. Ex.: *aegrimonia, -ae (aegrimonium, -ii),*

BDD-A20720 © 2012 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:22 UTC)

molestia, -ae, „supărare, necaz”, *ira* „mânie”, *furor, iracundia* „furie, pornire furioasă”, *odium* „ură”, *furia, -ae* „turbare, delir, dezlănțuire”, *insania* „nebunie”. Șirul de sinonime respective reprezintă o creștere a intensității.

Sinonimele absolute sunt greu de identificat în latină. Poate doar *exanimus* și *exanimis* „fără suflare, mort”, însă acestea s-ar încadra mai bine la *sinonimia morfologică*.

În seria sinonimică se distinge un cuvânt mai răspândit ce exprimă constant o noțiune generală, fără sens figurat. Acesta se numește *dominantă semantică.* De asemenea, putem identifica și *dominante sinonimice* în șirurile de cuvinte latine asemănătoare ca sens, precum: *ruber* „roșu”, *rufus* „roșcat”, *purpureus* „purpuriu”, *roseus* „trandafiriu”, *rosmarinus* „rozmarin”. Dintre cele trei cuvinte *ruber* exprimă constant noțiunea generală de „roșu”, fără sens figurat. Este interesant că *ruber* nu s-a păstrat în limbile romanice, decât în unele derivate: *rubrică,* fr. *rubrique* [2, p. 92].

Sinonimia frazeologică se relevă între cuvinte și expresii: între verbul latin *oblivisci* „a uita” și expresia *in aqua scribere* (Plaut) „a scrie în apă” se poate pune semnul egalității semantice*; tranquillus* și *homo oleo tranquillior* (Plaut).

Sinonimia morfologică se manifestă în latină prin sinonime derivative (omorize) *era, -ae / hera, ae* „stăpâna casei”; *exanĭmis, -e / exanĭmus, -a, -um* „fără suflare”; *canere / cantare* „a cânta” / *cantilare* „a fredona”; *dictare* „a spune deseori” / *dictitare* „a spune mereu”.

Sinonimia sintactică apare în următoarele cazuri:

1) când sunt substituiri de construcții sintactice, de exemplu, propoziții sinonimice active înlocuite prin pasive: *rivus hortum cingit* „râul înconjoară grădina” și *hortus rivo cingitur* „grădina e înconjurată de râu” sunt sinonime sintactice.

2) la schimbarea de topică: *liber meus / meus liber.* În propoziția latină ordinea cuvintelor e liberă. Pronumele posesive ocupă poziție postnominală *liber meus,* dar, în cazul în care poartă accent logic, atributul ocupă primul loc în îmbinare: *meus liber.*

3) la relația sinonimică între un cuvânt și o propoziție:

piger = ille, qui non laborat – „leneș = acel, care nu lucrează”.

În limba latină toate părțile de vorbire se pretează relațiilor sinonimice: nume (substantive, adjective, numerale și pronume), verbe, adverbe, prepoziții și conjuncții. Dintre toate cele mai numeroase sunt substantivele și adjectivele.

BDD-A20720 © 2012 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:22 UTC)

Dintre *conjuncții* au sens adversativ următoarele: *sed, verum, at, atque, autem, vero, tamen.* Mai multe conjuncții au sensul de „și": *et, atque, ac, que.*

Prepoziții sinonime sunt: *circum* „în preajma, aproape"; *circiter* „în preajma, aproape" (loca haec *circiter*) (are și valoare temporală); *prope* „în preajma, aproape" (are și valoare temporală); *propter* „în preajma, aproape (*propter* urbem „alături de oraș"), din cauza"; *circa* „împrejur, lângă" (*circa* villam „lângă vilă").

Numeralele pot fi sinonime chiar cu *pronumele*, de exemplu, numeralele *duo* „doi, cei doi" și *ambo* „amândoi" sunt sinonime cu pronumele *uterque* „fiecare dintre cei doi, amândoi"; *utervis* „oricare vrei din doi"; *uterlibet = (utercumque)* „oricare dintre cei doi". Între acestea sunt și nuanțe deosebitoare de sens: *duo* exprimă caracterul de a fi „doi" sub aspectul cantității, iar *ambo* și *uterque* exprimă dualitatea ca un întreg; față de ultimele două *uterque* înseamnă „dualitatea a două unități individuale, care se opun una alteia". Precum compusul *uterque* (unus et aliter) îi unește pe cei doi desemnați, *utervis* și *uterlibet* (unus vel aliter) îi separă. *Utervis* cu sensul „oricare vrei din doi" presupune o alegere motivată, iar *uterlibet*, cu același înțeles, semnifică o alegere aleatorie.

Pronumele ullus, aliquis, quispiam, quis, quidam, nescioquis, quisquam au sensul de „cineva, ceva, vreun, vreo, un oarecare", iar seria sinonimică *quisque, quivis, quilibet, unusquisque* semnifică „fiecare, oricine, orice".

Adverbele longe, procul, emĭnus au, toate, sensul „departe", dar *longe* se referă la o depărtare mare, absolută, *procul* înseamnă o depărtare de la a cărei distanță poți vedea obiectul, iar *emĭnus* semnifică „de departe" și se utilizează numai când e vorba de depărtare sau apropiere în luptă, încăierare (de la distanța unei împușcături de armă).

La relații sinonimice se pretează și numele proprii latine. Astfel, *Romanus* este sinonim cu *Latinus și Quiris*, dar *Romanus* înseamnă „roman, al Romei", el servește pentru a indica orașul și statul, *Latinus* este ceea ce aparține latinilor (latini, locuitorii din Latium), cuvântul respectiv nu are substituent când e necesar un determinativ pentru substantivele limbă, știință (*Latine* loqui, *lingua Latina,* litterae *Latinae*). *Quiris* se utiliza în Roma în calitate de adresare verbală către cetățenii romani și în unele expresii oficiale, precum *Populus Romanus Quiritium.*

Un alt exemplu este cel al relației sinonimice dintre *Gallus, Gallicus și Gallicanus. Gallus* se utilizează, de obicei, ca substantiv și înseamnă „gal, locuitor al Galiei". *Gallicus* este galic, ceea ce aparține galilor, e constituit din gali. Războiul

BDD-A20720 © 2012 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:22 UTC)

romanilor cu galii, de exemplu, se numește *bellum Gallicum. Gallicanus* desemnează ceea ce se întâmplă între romani, dar are loc (teritorial) în Gallia; astfel, războiul romanilor între ei, dar purtat în Gallia, se numește *bellum Gallicanum.*

Sensul de *a omorî* este exprimat separat de opt verbe: *interficĕre-occidĕre-necāre-interimĕre-trucidāre-percutĕre-iugulāre-obtruncāre*, iar opt adjective au sensul de *crud, dur, violent: atrox* „îngrozitor, trăsătură ce se manifestă exterior: apariția unei astfel de persoane înfricoșează, dar nu produce nefericire”; *crudēlis* „crud, neîndurător”; *dirus* (sens religios) „sinistru, înspăimântător, o duritate activă, manifestată în exterior”; *durus* „dur, greoi, o stare de cruzime pasivă”; *ferox* „insolent, trăsătură interioară atribuită doar ființelor”; *ferus* „violent, sălbatic, trăsătură manifestată în acțiuni”; *saevus* „sălbatic, furios, în stare emotivă de dușmănie”; *trux* „încruntat, stare vădită în exterior ca urmare a celei interioare”.

Deosebit de interesantă este urmărirea evoluției semantice a elementelor șirului sinonimic dinspre latină spre română. Cu sensul de „templu, loc sfințit consacrat, sanctuar, loc pentru jertfe” în latină sunt următoarele cuvinte: *fanum* „templu, loc sfințit consacrat, cu sau fără clădire pe el”, *aedes* „vatră, cămin, încăpere unde se face focul”, *templum* „ogradă, ocol divin, loc consacrat unei divinități”, *delubrum* „templu, sanctuar, loc consacrat, bază de lăcaș sacru”, *sacellum, sacrarium* „locul unde se păstrează obiecte sacre”, *aedicula* „clădire mică de locuit pentru zei”, *adytum* „partea tainică a unui templu, unde numai preoții cercetau voința zeilor”, *penetrale* „partea interioară a unui edificiu”, *ara* „loc mai simplu, destinat zeilor inferiori; partea de jos a mesei pe care se fac sacrificii” și *altaria* „loc pentru sacrificii, destinat zeilor superiori; partea de sus a mesei pe care se fac sacrificii”. Dintre acestea în română a supraviețuit cuvântul *templu* și reflexul lui *altaria* > *altar*: „1) fundul bisericii; 2) biserică (*a dus-o la altar*); 3) cult, credință (*s-a jertfit pe altarul patriei*); 4) sfânta masă, la care preotul oficiază liturghia”.

Avem însă și unele derivate ale cuvintelor enumerate *supra*: *fanatic, fanatism, profan, a profana; edil, edificiu, a edifica; a contempla, contemplativ.* Evoluția are loc astfel: în latină *fanum* înseamnă „loc sfințit, consacrat, cu sau fără clădire” de la el derivă adj. *fanaticus* „relativ la templu, inspirat, înflăcărat” (*fanatica pecunia* „bani consacrați întreținerii templelor”), apoi furios, extravagant, în delir, fanatic (*fanaticus furor* „nebunie furioasă”) [1, p. 7]. Astfel, în română *fanatic* ajunge să însemne: „care se crede inspirat de divinitate, care împinge la exces zelul religios”.

Alt derivat *profanus* are în latină sensul „partea dinainte a lui *fanum*”, prin extensiune „ceea ce se face în afară de locul sfințit”. Pornind de la această

BDD-A20720 © 2012 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:22 UTC)

idee, prin opoziție cu *sacer*, *profanus* înseamnă „neconsacrat, nesfințit, nepurificat, profan, comun” (*Profanum quod non est sacrum*): *profana verba* „cuvinte criminale”. În sens metaforic are două înțelesuri: „neinițiat în mistere și prevestitor de rău”: *Tectoque profanus incubuit bubo* „o bufniță vestitoare de nenorocire s-a așezat pe casă” [1, p. 7]. În română de la latinescul *profanus* avem *profan* „care nu tratează cu respect cele sfinte”, respectiv derivatele: *a profana, profanare, profanator*.

Derivatele latinești ale lui *aedes* sunt: *aedilis (> aedilitas)* „cel care îngrijea clădirile sfinte și profane”; *aedes + facio aedificium* „clădire”, *aedifico* „construiesc”.

Aceste cuvinte au următoarele reflexe românești [1, p. 7]: *edil* „consilier comunal ce are grijă de construirea lucrărilor publice”; *edificiu* „clădire mare (teatru, biserică, catedrală)”; *a edifica* „a construi”.

Căile de îmbogățire a axelor sinonimice latine sunt:

1) influența împrumutului (deși e redus cantitativ) asupra sinonimiei latine (de exemplu, numele de culori: *ruber (indo-europ.)* „roșu” – *rufus (osca)* „roșu-gălbui, roșcat”, *robus (osco-umbr.)* „roșcat, de culoarea boilor”; *flavus (indo-europ.)* „galben roșcat” – *helvus (osco-umbr.)* „gălbui-închis”).

2) cuvinte învechite sunt concurate de elemente lexicale noi: *sero, -ere* „a semăna” – *semino, -are* „a semăna”; *pello, -ere* „a bate, a împinge, a pune în mișcare” – *pulso, -are* „a bate tare, a zgudui”.

3) concurența dintre cuvintele din limba literară și dialect: *stultus / bardus / brutus* „prost, stupid”. Toate au același sens, ultimele două (*bardus / brutus*) având origine dialectală. Verbele *victito / vivo* înseamnă „trăiesc”, dar *victito* aparține limbajului familiar.

4) formarea de cuvinte prin mijloace morfologice diferite: *dissensus, -us (m) / dissensio, -onis (f)* „deosebire de păreri, divergență, neînțelegere”; formarea diminutivelor cu ajutorul sufixelor -l(us), -l(a), -l(um): *filia, -ae (f)* „fiică” – *filiŏla, -ae (f)* „fiiculiță”; *vulpes, -is (f)* „vulpe” – *vulpecŭla, -ae (f)* „vulpișoară”.

Specificitatea latinei constă în faptul că această limbă conține o gamă extrem de variată de sinonime pentru redarea diferitor noțiuni.

Cinci vocabule latine se traduc prin *bunătate,* fiecare având o trăsătură semantică distinctivă, ce concretizează motivul și scopul pentru care se manifestă calitatea respectivă: *benignĭtas* „bunătate umană, din dragoste față de aproapele, jertfire de sine”; *beneficentia* „bunătate manifestată doar în cazul unui efect benefic și a obținerii celor dorite”; *largitio* „dărnicie (bunătate) calculată, intere-

BDD-A20720 © 2012 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:22 UTC)

sată"; *munificentia* „bunătate (generozitate) ce produce satisfacţie din dorinţa de a străluci"; *liberalĭtas* „bunătate (dărnicie) motivată de sentimentul propriei valori şi a mândriei nobile, de intenţia de menţinere a propriei importanţe". Sinonimele latine menţionate reflectă detaliat varietatea de nuanţe ale sufletului uman.

Încercând să traducem în română seria sinonimică respectivă, observăm că cele cinci substantive latine pot fi explicate prin perifraze şi definiţii lungi, echivalentele lexicale din limba noastră nu redau deosebirile semantice latineşti (cf. sinonimele lui *bunătate* în română sunt *amabilitate şi blândeţe*, iar *dărnicie* este sinonim cu *generozitate, mărinimie, liberalitate, munificenţă, (fig.) larghеţe, culanţă, (fam.) galantonie*) [3]. Latina este o limbă sintetică atât la redarea categoriilor gramaticale, cât şi la exprimarea sensurilor pe care le au diferite noţiuni şi concepte. Astfel, rezultatele comparării relaţiilor sinonimice dintre cuvintele limbilor latină şi română sunt o dovadă a *sintetismului semantic latin*, precum şi a conciziei de exprimare. Graţie laconismului, latina a devenit o sursă de formare a termenilor ştiinţifici în diferite domenii.

Sinonimia latină, dispunând de un bogat şi variat material lexical marcat de specificitate, prezintă cel puţin interesul de a ne face să distingem bine sensul cuvintelor latine, pe de o parte, iar, pe de alta, să adâncim înţelesul cuvintelor din limba română, ferindu-ne, astfel, de greşeli când se întrebuinţează unii termeni în locul altora. Dacă ştim că particula-prepoziţie latină „de" conţine ideea de origine, de depărtare cu nuanţa accesorie de a coborî, nu mai putem comite greşeli, zicând, de exemplu, *dimisie* în loc de *demisie,* fiindcă faptul demisionării cuiva implică ideea de depărtare, despărţire, coborând din slujba în care s-a găsit până în acel moment [1, p. 3].

Bibliografie

1. Ion Florescu, *Câteva sinonime latineşti*, Craiova, 1939, 35 p.
2. N. Corlăteanu, I. Melniciuc, *Lexicologia*, Chişinău, 1992.
3. L. Seche, M. Seche, *Dicţionar de sinonime*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989.

BDD-A20720 © 2012 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:22 UTC)